

УДК [911.3:33] (477) – 057.875

Наталія Горожанкіна

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

Розглянуто визначення поняття «інтелектуальна міграція» з позицій окремих дослідників; простежено географічну структуру залежності міграційних переміщень від освітнього рівня мігрантів; виділено основні причини та наслідки еміграції українців до інших країн; встановлено залежність умов працевлаштування від освітнього рівня мігрантів; висвітлено місце України серед інших країн світу у рейтингу привабливості талановитих людей; охарактеризовано чотири хвилі еміграції в українському суспільстві.

Ключові слова: інтелектуальна міграція, освітній рівень мігрантів, рейтинг привабливості талановитих людей, хвилі еміграції.

Наталія Горожанкіна. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНОЙ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ. Рассмотрено определение понятия «интеллектуальная миграция» с позиций отдельных исследователей; прослежена географическая структура зависимости миграционных перемещений от образовательного уровня мигрантов; выделены основные причины и последствия эмиграции украинцев в другие страны; установлена зависимость условий трудоустройства от образовательного уровня мигрантов; рассмотрено место Украины среди других стран мира в рейтинге привлекательности талантливых людей; охарактеризованы четыре волны эмиграции в украинском обществе.

Ключевые слова: интеллектуальная миграция, образовательный уровень мигрантов, рейтинг привлекательности талантливых людей, волны эмиграции.

Nataliya Gorozhankina. SOCIO-GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF THE INTERNATIONAL INTELLECTUAL MIGRATION. The definition of the term «intellectual migration» from the standpoint of different researchers is considered; the geographical structure based on the migratory movements of the educational level of migrants is traced; the main causes and consequences of emigration of Ukrainians to other countries are highlighted; employment relationship of the educational level of workers is set; Ukraine's place among other countries in the ranking of the attractiveness of talented people is considered; four waves of emigration in the Ukrainian society are characterized.

Keywords: intellectual migration, the education level of migrants, rating the attractiveness of talented people, the waves of emigration.

Постановка проблеми. Останнім часом одним із розповсюджених видів міжнародної міграції є інтелектуальна, учасниками якої є професіонали з високим рівнем підготовки, наявністю відповідної освіти, кваліфікації і практичного досвіду роботи. Виїзд з країни великої кількості мобільних, освічених, кваліфікованих людей, особливо молоді, послабляє інтелектуальний та економічний потенціал держави, що несе негативні наслідки для національного ринку праці.

Аналіз попередніх досліджень. Теоретико-методичні основи дослідження й вивчення досвіду регулювання міграційних процесів в Україні та світі висвітлювались у працях С.Й. Вовканича, І.Ф. Гнибіденка, О.А. Грішнєвої, В.О. Джамана, Ж.А. Зайончковської, С.О. Западнюк, Е.М. Лібанової, О.А. Малиновської, Л.С. Ноджак, О.І. Піскуна, О.В. Позняка, І.М. Прибиткової, О.Г. Пуригіної та інших науковців.

Метою даної роботи є висвітлення визначення поняття «інтелектуальна міграція» з позицій окремих дослідників; встановлення географічної структури залежності міграційних переміщень від освітнього рівня мігрантів; виділення основних причин та наслідків еміграції українців до інших країн світу; простеження умов працевлаштування від освітнього рівня мігрантів; визначення місця України серед інших країн світу у рейтингу привабливості талановитих людей.

Виклад основного матеріалу. При оцінці цього міграційного процесу можна відзначити, що країнам, з яких походить витік фахівців, наноситься

вельми значний економічний, культурний, а інколи і політичний збиток, і навпаки, країни, що приймають і забезпечують фахівців (емігрантів), одержують величезний і дешевий інтелектуальний капітал. Цей термін визначається енциклопедією Британніка [1] як «міграція освітніх або професійних кадрів з однієї країни, сектора економіки або області в іншу, для одержання кращої оплати праці або умов життя».

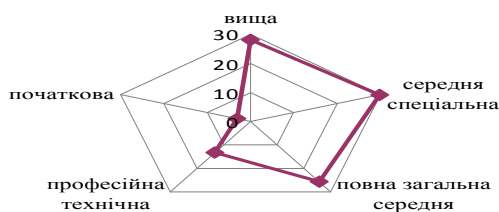
Є.Д. Ромченко [5] звертає увагу на кілька видів процесу міграції високо-кваліфікованих фахівців: 1) «зовнішня», тобто переїзд «з однієї країни до іншої»: від'їзд висококваліфікованих фахівців до іншої країни з метою постійного мешкання та роботи або для тимчасового мешкання у зв'язку із роботою за контрактом; 2) «внутрішня», або перехід «з одного сектора економіки або області до іншого»; 3) «аутсорсинг» або «робота за замовленням»: наймання науковців іноземними фірмами на території даної країни, коли фахівець не покидає ні країни, ні науки, але фактично працює на користь науки країни-замовника, тобто власником розробок є замовник, а вчений залишає за собою лише авторство без жодних майнових прав.

А.П. Гайдуцький зазначає, що досить високий освітній рівень мігрантів є одним із чинників того, що українці можуть мати пристойний заробіток за кордоном [2, с. 127]. Також автор наводить думку італійського дослідника Д. Беретта, який стверджує, що українські мігранти є дуже освіченими, понад 30% з них мають диплом магістра, а близько половини – диплом бакалавра [2, с. 128].

О.В. Позняк (Інститут демографії і соціальних досліджень НАНУ) вважає, що найчастіше мігрантами стають люди з професійно-технічною та повною

середньою освітою. Особи з низьким рівнем освіти через відсутність кваліфікації мають низькі можливості працевлаштування за кордоном [4].

Опитування трудових мігрантів фахівцями European Training Fund (ETF) підтвердили, що майже третина з них має вищу освіту, понад 50 % – повну середню або спеціальну середню (рис 1). Майже 15% мігрантів мають професійну технічну освіту. Дослідження підтвердили, що мігранти з вищою освітою

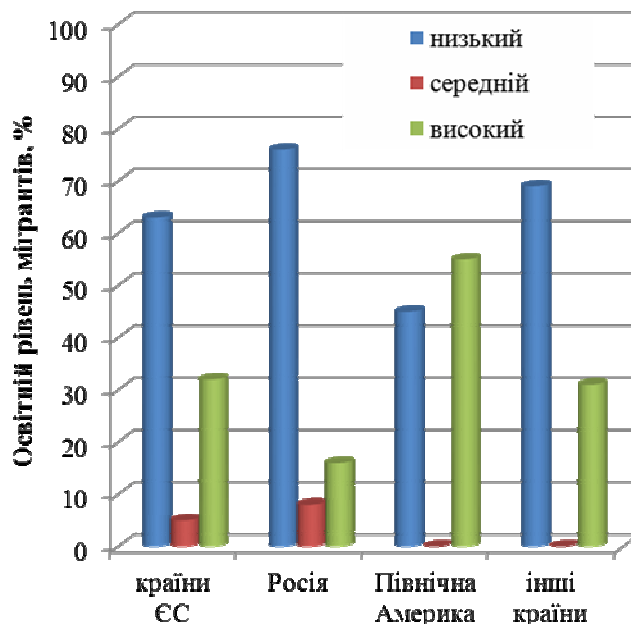
Рис. 1. Освітній рівень українських трудових мігрантів, % респондентів (складено автором за матеріалами [7])

Подібна ситуація підтверджується при опитуваннях українських трудових мігрантів в Росії (рис. 3). Тільки 10 % наших співвітчизників, які там працюють, мають вищу освіту.

Основна маса заробітчан – це люди з середньою спеціальною (53 %) і повною середньою освітою (35 %), лише близько 2% становлять мігранти з освітнім рівнем нижче середнього. Ці опитування в певній мірі підтверджують, що українські мігранти, які працюють в Росії, заробляють менше їх колег, що працюють у країнах ЄС. Дослідження свідчать, що освітній рівень також впливає на сферу і якість працевлаштування мігрантів (рис. 4). Чим вищим є їх рівень освіти, тим більш оплачуване їх місце працевлаштування. Опитування українських мігрантів показали, що серед тих, хто має вищу освіту, майже 5 % є менеджерами високого рівня (управлінцями), понад 50 % працюють за фахом і є кваліфікованими робітниками. Різноморочих серед цієї групи респондентів вдвічі менше, ніж у групі з низьким рівнем освіти [2, с. 129].

Серед основних причин, що спонукають наших співвітчизників емігрувати до інших країн, можна виділити наступні: низький життєвий рівень і заробітна плата; бажання отримати більш вигідні матеріальні умови при працевлаштуванні за кордо-

мають змогу їхати в більш розвинені країни і більше заробляти (рис. 2). Так, з високим освітнім рівнем в Північну Америку направляється більше половини мігрантів. В Європейський Союз (ЄС) таких іде більше 30 %. Основна кількість мігрантів приходить на осіб з середнім і низьким рівнем освіти, які намагаються потрапити у східні країни, ЄС або Росію чи інші регіони світу (Близький Схід, Центральну Азію, Північну Африку) [2, с. 128].

Рис. 2. Географічна структура залежності міграційних переміщень від освітнього рівня мігрантів, % респондентів (складено автором за матеріалами [7])

ном; застаріла технічна база для перспективних напрямів науки; відсутність фінансової підтримки з боку держави при впровадженні у виробництво новітніх розробок; низький рівень захисту авторських прав.

Також О.В. Тимошенко зазначає, що такий чинник, як демотивованість студентів, позбавляє натхнення до роботи й викладачів, що, в свою чергу, призводить до відтоку висококваліфікованих кадрів як в інші галузі, так і за кордон [6].

Міграційні процеси за кордон мають досить глибокі наслідки для України, як позитивні (підвищення кваліфікації іммігрантів, які повернулись на батьківщину, послаблення проблеми безробіття, валютні перекази своїм сім'ям), так і негативні (втрата висококваліфікованої робочої сили, перш за все наукових кадрів, додаткові витрати з бюджету країни на підготовку нових спеціалістів, передумови до спаду темпів економічного зростання).

Дослідники В.М. Московкін, С.В. Мацарська стверджують, що при аналізі проблеми «відтоку умів» сформувались дві концепції. Перша з них інтернаціональна (космополітична), представники якої вважають, що наука є надбанням усього людства і що вчений вільний вибирати собі місце проживання й роботи в будь-якому місці земної кулі, а представ-

ники другої концепції – національної (патріотичної) різко засуджують еміграцію вчених зі своїх країн і вважають, що вона приносить величезний збиток цим країнам, даючи одночасно більші переваги країнам-реципієнтам [3].

За даними «Звіту по глобальній конкурентоспроможності» (The Global Competitiveness Report) за 2009-2010 рр., підготовленого експертами Всесвітнього Економічного Форуму (World Economic Forum) [9], встановлено, що Україна посідає 99 місце

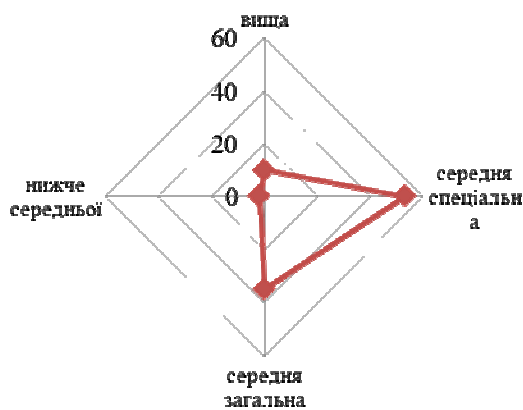

Рис. 3. Освітній рівень українських трудових мігрантів в Росії, % (складено автором за матеріалами [7])

(рис. 5) із 133 країн світу за рівнем привабливості талановитих людей (експертні оцінки варіюються у діапазоні від 1 – краще розвивати свої здібності в інших країнах до 7 – є багато можливостей для талановитих людей в межах своєї країни). Перші місця зайняли США та Катар, отримавши по шість балів. Україна, з показником привабливості 2,8, знаходиться в одному експертному ряді з такими країнами світу, як Бенін, Гана, Ефіопія, Замбія, Італія, Лівія, Малаві, Танзанія, Хорватія.

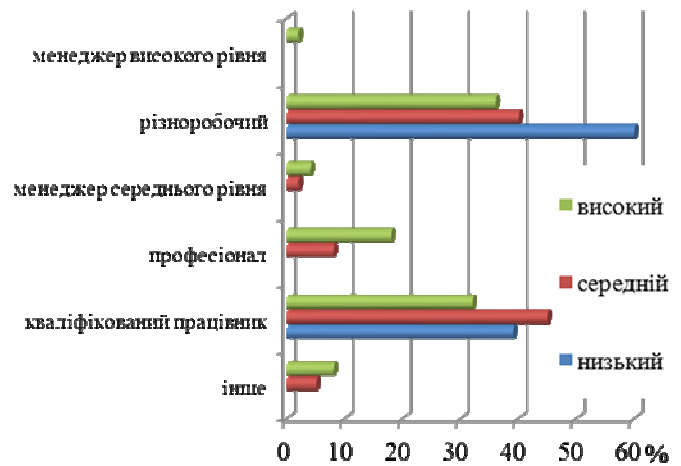

Рис. 4. Залежність працевлаштування від освітнього рівня мігрантів, % респондентів (розраховано автором за матеріалами [2])

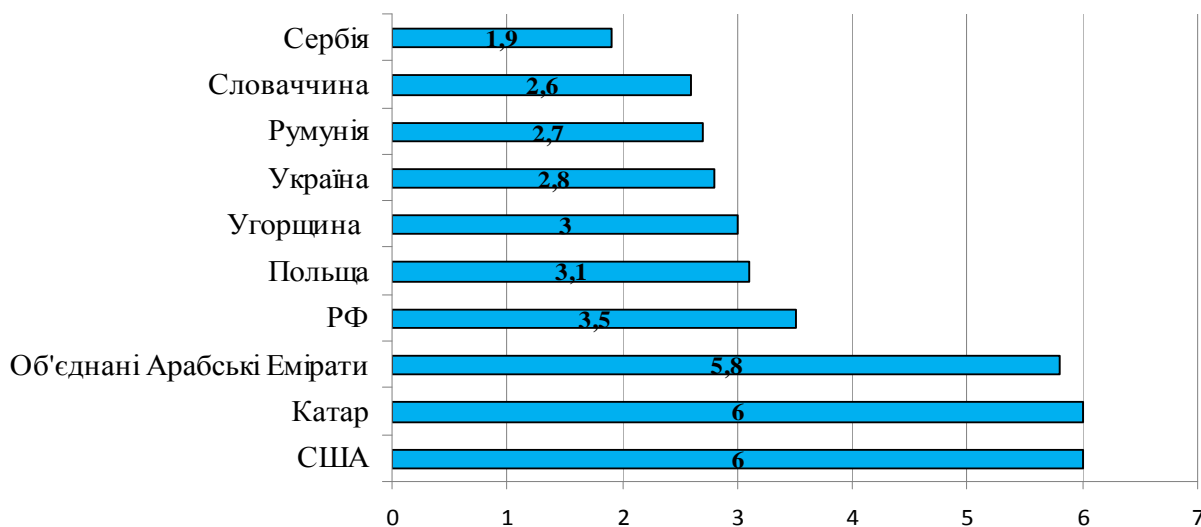

Рис. 5. Рівень привабливості талановитих людей (складено автором за даними експертів Всесвітнього Економічного Форуму [8])

Підсумуючи сказане, можна зробити висновок, що населення України не вважає свою країну привабливою для реалізації трудових планів та намагається поїхати до інших розвинених держав з метою втілення своїх ідей.

У доповіді омбудсмена України [7] зазначено, що еміграція вчених з України відбувалася у три етапи: 1) 1988-1991 рр. – до емігрантів відносили «дисидентів» і молодих вчених, яким були надані стипендії для навчання або виконання науково-

дослідних програм; 2) 1991-1993 рр. – поява незалежної науково-технічної області, що збіглося з економічною кризою, коли фінансування науки і її престижу скоротилося, і більш привабливим напрямком діяльності була ринкова економіка. На даному етапі відбувся найбільший внутрішній і зовнішній вплив учених (наприклад, у 1992 р. українське наукове співтовариство втратило одну шосту частину своїх членів); 3) 1994-1999 рр. – нова хвиля еміграції, викликана поглибленням економічної кризи і застоєм трансформаційних процесів у науці.

На нашу думку, починаючи з 2000 р., в українському суспільстві відбувається четвертий етап еміграції висококваліфікованих спеціалістів, який супроводжується старінням наявного професорсько-викладацького складу, призупиненням процесу цивілізованої спадкоємності в академічному середовищі, зниженням якості освітніх послуг. Можна констатувати, що коріння масштабної міграції висококваліфікованих кадрів з України прийнято шукати в економічній кризі 1990-х рр. після розпаду СРСР, коли держава значно скоротила підтримку наукової діяль-

ності.

Причому багато українських вчених, які покинули країну після розпаду СРСР, займали провідні позиції у складі наукового співтовариства. Як правило, за кордон виїжджали найбільш обдаровані фахівці, які були лідерами пріоритетних дослідницьких напрямів. Прикрим залишається той факт, що загальний показник висококваліфікованих емігрантів за кордоном до цих пір не піддається підрахунку. Статистичні дані відображають чисельність тих фахівців, які офіційно та легально виїжджають в закордонні країни на постійне місце проживання.

Висновки. В сучасних економічних умовах виявляється необхідним регулювання параметрів відтоку робочої сили за кордон – як кількісних, так і якісних. Це вимагає створення на базі служб зайнятості гнучкої системи обліку інформації, яка б оперативно реагувала в макроекономічному плані на зміни кон'юнктури ринку праці, створення додаткових робочих місць, підвищення оплати і охорони праці, соціальне забезпечення безробітних тощо.

Список використаних джерел:

1. Енциклопедія Британніка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.britannica.com>
2. Міграційний капітал в Україні / А.П. Гайдуцький. – К.: ТОВ «Інфосистем», 2009. – 244 с.
3. Московкин В. К оценке выгод и потерь от процесса «утечки умов» для стран-реципиентов и доноров / В. Московкин, С. Мацарская // Новий Колегіум. – Харків, 2001. – № 1-2. – С. 23-25.
4. Позняк О.В. Міграція населення як чинник соціально-демографічного та економічного розвитку / Олексій Володимирович Позняк // Міжнародна міграція та розвиток України в контексті європейської інтеграції: Зб. матеріалів міжнар. наук. конф. (Київ, 16 жовтня 2007 р.) / [за заг. ред. О.С. Власюка]. – К.: ПЦ «Фоліант», 2008. – С. 10-21.
5. Ромченко Е.Д. Процесс утечки умов в сопоставлении с индивидуальными ценностями и потребностями [Електронний ресурс] / Е.Д. Ромченко // Ломоносовские чтения, 2003. – Режим доступу: <http://lib.socio.msu.ru>
6. Тимошенко О.В. Фінансові аспекти конкурентоспроможності вищої освіти в Україні / О.В. Тимошенко, В.А. Федорова. – Дніпропетровськ: Пороги, 2008. – 392 с.
7. Global problem of migration of highly skilled labor and the brain drain from Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ombudsman.kiev.ua/S_Report1/gl1_3.htm
8. Population in Europe: results [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.
9. The Global Competitiveness Report 2009-2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scribd.com/doc/19345852/The-Global-Competitiveness-Report-20092010>